

Imrényi András, A magyar mondat viszonyhálózati modellje

Nyelvtudományi Értekezések 164. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. 158 lap

1. IMRÉNYI ANDRÁS könyve doktori értekezésének átdolgozott változata. A mű elkészítésének előzményeként 2007 és 2013 között a szerző több, a téma egyes vonatkozásainak részletes kifejtését tartalmazó nagyobb tanulmányt publikált (ezek közül csak néhányat kiemelve: IMRÉNYI 2008, 2009, 2012a, 2012b). A könyv végső formára hozásáig IMRÉNYI gondolatmenete nagyban előrehaladt és egyben le is tisztult. Munkája mind elméleti megalapozását és módszertanát, mind eredményeit és ezek kifejtését tekintve kiemelkedő: egy fiatal, de a szakmai diskurzusban magyar és nemzetközi viszonylatban is egyenrangú nyelvész kollégát mutat teljes szakmai vértetben.

2. Az értekezésre mindenekelőtt a problémaközpontúság, valamint az empiria és az elmélet egysége jellemző. A mű kérdésfelvetéseiben, elméleti megfontolásait és megoldási javaslatait tekintve a nyelvtudomány modern irányzataihoz, a nemzetközi trendekhez éppúgy illeszkedik, mint a magyar nyelvészeti hagyományokhoz. IMRÉNYI ANDRÁS elméletalkotó képességére mutat, hogy egyrészt sokféle forrásból tud a saját elgondolásaival rokon részleteket integrálni úgy, hogy azok harmonikusan illeszkedjenek bele kiépített gondolatrendszerébe, másrészt tovább tudja építeni és bizonyos pontokon gondolatilag meg is tudja haladni a felhasznált forrásokat.

Ami a vizsgált kérdések elméleti hátterét illeti, a szerző a különféle keretekben elért eredmények kritikai áttekintése és gondos mérlegelése alapján alakítja ki a saját elképzeléseit, elsősorban a funkcionális kognitív nyelvészet és a függőségi nyelvtanok elgondolásainak integrálásával – számba véve mind az ún. hagyományos magyar leíró nyelvtanok, mind a magyar nyelv leírásának generatív grammatikai keretben született eredményeit. Egyes gondolatok alakulásával kapcsolatban visszanyúl egészen az eredeti, 19. századi vagy 20. század eleji forrásokig (többek között vitatva például Brassai munkásságának egyoldalú generatív értelmezését). A nyelvtudomány-történeti kontextus és a felhasznált nyelvelméleti háttér felvázolásához csak a saját megközelítésmódja szempontjából kritikailag átgondolt problémákat és csak olyan részletességgel emel be az értekezésbe a szerző, amilyen mértékben azokra a gondolatmenete szempontjából szüksége van; a felvetett problémákhoz nem közvetlenül kapcsolódó összefüggések részletes ismertetése helyett utalásokkal él (ezekből kiderül széles körű és alapos tájékozottsága). Hasonlóképpen jár el saját korábbi publikációival kapcsolatban is – ennek alapján közvetetten azok is képet kaphatnak eddigi nyelvészeti teljesítményének kiterjedtségéről és mélységéről, akik az eddigiekben nem követték munkáit.

3. Az értekezés világos tagolású; logikus és arányos felépítés jellemzi. A Bevezetésen és az Összefoglaláson kívül négy nagy fejezetből áll. A szerző a második fejezetben először a tudománytörténeti kontextust (a hagyományos magyar grammatika és a saját terminusával *fősdratí*-nak nevezett generatív grammatikai irányzat eredményeit) mutatja be, azokra az empirikus problémákra koncentrálva, amelyekre dolgozatában választ keres. Ezután a harmadik fejezetben vázolja saját hálózatalvú elképzelésének elméleti hátterét

a funkcionális kognitív nyelvészet alapfogalmai szerint (holizmus, szimbolikus mintázatok rendszere, interszubbektivitás és konstruálás, ikonicitás, motiváltság, jelöltség és jelöletlenség, a nyelv hálózati modellje, a mentális terek elmélete – ezekről a fogalmakról többek között LANGACKER 1987-es, 1999-es, 2000-es, 2008-as, magyar nyelven pedig főként TOLCSVAI NAGY 2013-as, illetve KÖVECSÉS–BENCZES 2010-es munkájában tájékozódhat az olvasó).

Az értekezés központi és egyben legterjedelmesebb negyedik fejezetében (amelynek címe nem véletlenül esik egybe a teljes műével) IMRÉNYI ANDRÁS a saját elképzeléseit mutatja be a magyar mondat többdimenziós elemzésével kapcsolatban.

A szerző először (4.1.) a magyar mondat viszonyhálózati modelljének kulcsfogalmait mutatja be a következők szerint: 1. A függőségi viszony mint szimbolikus viszony. 2. A mondatelemzés többdimenzióssága. Ez abból fakad, hogy a hálózat két pontja között egyidejűleg többféle viszony is fennállhat. A későbbi elemzésekben az első dimenzió (D1) a szimbolikus egységek közötti függőségi viszonyoknak, azaz tulajdonképpen a mondatrészviszonyoknak, a második dimenzió (D2) az operátorviszonyoknak (kiterjesztés, korlátozás/fölülírás), a harmadik dimenzió (D3) pedig a kontextuális viszonyoknak felel meg. 3. Az igei állítmány (igekötő + ige) mint sematikus mondategész (azaz magmondat vagy protoállítás). (A protoállítás pozitív (azaz állító), kijelentő mondat, egyenes szórenddel.)

Ezután (4.2.) IMRÉNYI az egyszerűbb, prototipikusnak vélt mondatmintázatokkal foglalkozik, vagyis a magmondatot és ennek közvetlen bővítményeit tárgyalja a kidolgozás és a kiterjesztés, majd a korlátozás/fölülírás műveletein keresztül. Ennek a résznek a két utolsó alfejezete olyan mondat típusokat is tárgyal, amelyek a fölülírás művelete nélkül is fordított szórendet mutatnak. A szerző ezzel kapcsolatos feltételezése az, hogy ezek a mondat típusok „már a magmondat szintjén eltérnek az alapértelmezett kijelentő beszéd-cselekvés-értéktől” (77). Az itt tárgyalt mondat típusok közül az egyik a felszólító mondat, amelyet a szerző a kijelentő mondatral való oppozíciójában mutat be, hiszen „a protoállítás kijelentő értékétől való eltérést a prototipikus felszólító mondatokban a felszólító módjel és a fordított szórend együttesen jelzi, azaz morfológia és szintaxis kiegészítő szerepet kap a funkció felismerhetővé tételében” (79). A másik alfejezet nem egy mondat típusal, hanem mondat típusok egy csoportjával foglalkozik, amely több konstrukciótípust foglal egybe: az eldöntendő kérdést, valamint az óhajtó és a feltételes mondatot. Ezeket a típusokat az köti össze, hogy esetükben „az alaktan, a funkciósavak (partikulák), a szórend, illetve a prozódia versengésének, kiegészítő megoszlásának (*complementary distribution*) lehetünk tanúi” (79).

A szerző a következőkben (4.3.) további részletes elemzésekben tárgítja ki a magmondat típusok jellemzőinek bemutatását, majd kitér a mondatrészviszonyok és az operátorviszonyok különbségére, illetve az operátorok interakciójára (4.4.), valamint a topik-komment viszonyokra (4.5.) is.

Az ötödik fejezetben a korábbiakban kidolgozott hálózatelvű leírási módszerét alkalmazza a szerző egy – a leírás és az elméleti magyarázat szempontjából is problematikus – angol nyelvi jelenség, az alany–segédige inverzió leírására, bemutatva, hogy elképzelései hogyan viszonyulnak a jelenség goldbergi konstrukciós nyelvtanbeli, illetve langackeri kognitív nyelvtanbeli leírásához (vö. GOLDBERG 2006, LANGACKER 2012).

Mindegyik fejezetet az abban kidolgozott fogalmakat, elért elméleti általánosításokat és felállított leírási technikákat tartalmazó rövid összegzés zárja. Az értekezés záró-

fejezete a kitűzött célokhoz viszonyítva összegzi az elért elméleti és leírási eredményeket. Az értekezésben – a funkcionális kognitív irányzatra jellemző módon – mindenhol fontos szerepet játszik az empirikus adatok leírásának, a feltárt mondatszerkezeti összefüggéseknek az azok háttérét jelentő fogalmi műveletekkel való összekötése, valamint nyelvhasználati keretbe történő beillesztése.

4. IMRÉNYI ANDRÁS értekezésének elméleti megalapozásához hozzátartozik a függőségi grammatika elveinek és leírási gyakorlatának integrálása is (pl. GROSS–OSBORNE 2009). Ezeknek az elképzeléseknek a hagyományos grammatika gyakorlatával, valamint a kognitív grammatika elméletével való összehangolhatóságára a szerző munkájában több helyen is rámutat. A függőségi grammatikák átvett megoldásaival kapcsolatban azonban felmerül egy fontos kérdés is. A szintaktikai összefüggések függőségi nyelvtani modellen belüli reprezentációjának problémáira való koncentráció, az ellentmondás-mentességre, valamint a formai megragadhatóságra való törekvés a nyelvleírási technikák felé tolhatja el a problémamegoldást. Bár a vizsgált reprezentációs problémák tárgyalásának végén a szerző ezt a részt is igyekszik viszonyba hozni a kognitív kerettel, keresve a lehetséges forma–jelentés párokat, a megoldási javaslatok és az ezek közötti választás azt a benyomást keltheti, mintha a választott megoldás pusztán a szintaktikai modell (a függőségi nyelvtan) jellemzőiből fakadna. Ha ez valóban így lenne, akkor kérdésessé válna, hogy a függőségi nyelvtani modell bizonyos megoldásai mint pusztán leírási technikák mennyiben térnek el, mondjuk, egy formális megközelítésnek a saját modelljéből fakadó leírási kényszereitől, amelyekre a generatív grammatika kapcsán a mű egy korábbi fejezetében éppen IMRÉNYI ANDRÁS mutat rá. Hogy ne essen bele ebbe a csapdába, a szerzőnek a továbbiakban is erőteljesen ki kell majd domborítania a modellelméleti reprezentációs problémák háttérében álló funkcionális összefüggéseket.

5. A műből két olyan konkrét kérdést emelek ki, amelyeknek megoldása IMRÉNYI ANDRÁS részéről átgondolt és logikus, mégsem tudok teljesen egyetérteni velük.

5.1. A szerző több helyen tárgyalja az ige-kötő + ige, illetve az ige + ige-kötő kapcsolatot. Döntése szerint az első esetben egységnek tekinti őket, míg a második esetben nem (vö. pl. 84). Ez a kétféle megoldás szintaktikailag indokolható, de szemantikailag ellentmondásos, mivel a sorrendiség nem befolyásolja azt a szemantikai egységet, amely az ige-kötős ige részei között fennáll. (IMRÉNYI is utal arra, hogy az ige-kötő + ige szerkezet konvencionalizálódottsága és begyakorlottsága folytán az ige + ige-kötő szerkezet is ugyanolyan könnyen feldolgozható, mint az előbbi.) A szerző fenti felfogásából fakad az, hogy az ige után álló ige-kötő esetén például a tárgyi viszony csak az igére (és nem az ige-kötővel bővült igére) vonatkozik; például a 75. oldalon található (90)-es mondat (*JÁNOST hívta fel Mari*) elemzésében az áll, hogy a *JÁNOST* mint főülíró kifejezés csak a *hívta* igealakkal áll szintagmatikus kapcsolatban. A *hívta* és a *hívta fel* között ugyanakkor különbség van mind kidolgozási lehetőségeik, mind szemantikájuk tekintetében. A szintaktikai megoldás és a szemantikai összefüggések feszültségének kérdését IMRÉNYI itt úgy oldja meg, hogy a főülírás szemantikai művelete nem a szintagmatikus viszonyban ige-kötője nélkül részt vevő, sematikus jelentésű pusztán *igén*, hanem annak (többek között az ige-kötővel) kidolgozott változatán mint szemantikai szerkezeten megy végbe. A szerző

azóta megjelent egyik újabb írásának megoldása viszont már az ábrázolásban is törekszik a szintaktikai és a szemantikai szerkezet harmóniába hozására, mivel a *KIT hívtál fel?* példa elemzésében a *hívtál fel* rész külön csomópontokként, de együttesen bekarikázva szerepel, a következő indoklással: „... – a kiterjesztéshez hasonlóan – lehetséges itt is az operandumot alkotó elemek egységként való határozottabb feltüntetése... (A bekarikázás nem feltételezi azt, hogy a szemantikai művelet szempontjából összetartozó elemek minden esetben szomszédosak.)” (IMRÉNYI 2014: 139).

5.2. A másik kérdés az igemódosító bővítésével kapcsolatos. Egyetértek azzal, hogy a (106d), illetve (114) példában (*Mari vékony szeletekre vágta a kenyeret*) a *szeletekre* (igemódosítóként) a protoállítás része, és egyben az igei jelentés kidolgozója. A *szeletekre vágta* szemantikai egység is egyben, míg a *vékony szeletekre vágta* nézetem szerint nem (annak ellenére, hogy fölülíró műveletben ez a szerkezet egy egységként vesz részt), hiszen a *vékony* (*vastag, egyenetlen* stb.) a *vágta* kidolgozójának, a *szeletekre* igemódosítónak a bővítője, és közvetlenül azt dolgozza ki szemantikailag. Kérdés, hogy az ilyen további kidolgozókat is a protoállítás részének tekintjük-e? A szerző szerint igen, szerintem azonban csak az idiomatikus kifejezések (pl. a dolgozatban is szereplő *zöld utat adott*) esetében érdemes az alaptag (*adott*) kidolgozójának (*utat*) további kidolgozóját (*zöld*) is a protoállítás részének tekinteni, vagyis azokban az esetekben, amelyekben a szemantikai egység (*zöld út*) erős. További kidolgozókat mindenhol találunk, nemcsak a feltételezett protoállításon belül (pl. *nagyon vékony szeletekre vágta*), hanem azon kívül is, minden olyan esetben, amikor a kidolgozó tovább bővíthető (pl. *A lány szeletekre vágta a kenyeret, A csinos lány szeletekre vágta a kenyeret, A szédületesen csinos lány szeletekre vágta a kenyeret*), tehát ezt a jelenséget általánosabban lehetne kezelni. Ahogyan a szerző is írja, a protoállítás egyes részei és kidolgozói is lehetnek szerkezetesek; ezek a szerkezetek a korlátozás művelete szempontjából szintaktikailag egységesen viselkednek. A szerkezetesség lehetősége azonban nemcsak a protoállítás részét képező puszta névszói igemódosítóra, hanem más mondatrészekre, például az alanyra és a tárgyra is igaz. A kidolgozó és további kidolgozói a strukturalista terminológia szerint helyettesítési osztályt hoznak létre, például *szeletekre/vékony szeletekre/nagyon vékony szeletekre*, illetve *a lány/a csinos lány/a szédületesen csinos lány*. Valójában szerintem azt kellene megragadni, hogy a kidolgozó milyen (jelentés)kategóriába tartozhat, és mint ilyennek milyen további kidolgozási lehetőségei lehetnek. Úgy vélem, a fenti probléma köthető lenne ahhoz a 114. oldalon található gondolathoz, miszerint a hálózat mondatrészeviszonyokat érintő evolúciójára jellemző a lefelé bővülés. Ezt a gondolatot kiterjeszthetőnek tartom a protoállításokon belüli kidolgozó további bővítőjeire is, mivel nem látok elvi különbséget a *rokonom* → *távoli rokonom*, illetve a *szeletekre vág* → *vékony szeletekre vág* típusú bővítés között.

6. A munka igényes nyelvezetű, jó stílusú, világos megfogalmazású. Noha IMRÉNYI törekszik az egyszerű és jól érthető megfogalmazásokra (munkája az értő olvasó számára szinte olvasmányosnak mondható), mégis sikerül árnyaltan megközelítenie azokat a kérdéseket, amelyeket értekezésében tárgyal. Így egy irányzaton belül is utal a különböző felfogásokra, illetve korrekten bemutatja azt is, ha egy szerző állásfoglalásában bizonyos jelenségekkel kapcsolatban az idők folyamán változások következtek be, és szükség szerint jelzi azt is, hogy munkája szempontjából ezek közül a változások közül melyeknek

van jelentősége, és melyeknek nincs. Mint a korábbiakban már utaltam rá, IMRÉNYI rámutat arra is, ha bizonyos leírási kényszerek a bemutatott elmélet belső logikájából fakadnak.

7. IMRÉNYI ANDRÁS munkájában az alapvető magyar mondat típusok bemutatásával sikerrel végezte el a mondatan alapjelenségeinek használat alapú, funkcionális kognitív szemléletű leírását. Ez komoly előrelépést jelent a magyarországi funkcionális kognitív kutatásokban. IMRÉNYI elgondolásai saját kutatási eredményeire épülnek, és elméletileg is jelentősek, mivel nem egyszerűen egy széles szakirodalmi anyag átgondolására és felhasználására épülnek; a szerző a korábbi és a mai szakirodalom egyes elképzeléseit a nyelvi anyaggal szembeállítva eredeti és kreatív módon integrálja egy egységes, a leírásban is jól használható, ugyanakkor magyarázó értékű elméleti keretbe. IMRÉNYI ANDRÁS munkáját világos és rendszeres kifejtési módja alapján haszonnal forgathatják a nyelvészetet tanuló egyetemisták is, de a könyv sok újdonságot nyújtó, kiváló olvasmány a funkcionális mondatelemzés alapjaival és részleteivel megismerkedni kívánó egyetemi oktatóknak és a mondatan, illetve általában a nyelvtan kutatóinak is.

Hivatkozott irodalom

- GOLDBERG, ADELE 2006. *Constructions at Work: the Nature of Generalization in Language*. Oxford University Press, Oxford.
- GROSS, THOMAS – OSBORNE, TIMOTHY 2009. Toward a practical Dependency Grammar theory of discontinuities. *SKY Journal of Linguistics* 43–90.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2008. Szerkezeti fókusz – pragmatikai típusjelölés? In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – LADÁNYI MÁRIA szerk., *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 203–239.
- IMRÉNYI, ANDRÁS 2009. Toward a unified functional account of structural focus and negation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56 (4): 342–374.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2012a. A mondat mint többdimenziós hálózat. Magyar–angol összehasonlító elemzés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Konstrukció és jelentés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 123–137.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2012b. Inversion in English and Hungarian: comparison from a cognitive perspective. In: HART, CHRISTOPHER ed., *Selected Papers from UK-CLA Meetings* 1. 209–228.
- IMRÉNYI ANDRÁS 2014. Operátorok a magyar mondatban – funkcionális kognitív nézőpontból. In: LACZKÓ KRISZTINA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest. 130–146.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar* 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar: a basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- LANGACKER, RONALD W. 2012. Substrate, system, and expression: aspects of the functional organization of English finite clauses in English. In: MARIO BRDAR – IDA RAFFAELLI – MILENA ŽIC FUCHS eds., *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge. 3–52.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.